

SPIEKERSKORNER

Leesplezier in de klas

Wanneer ik begon met lesgeven, hoopte ik mijn leerlingen 'literatuur' te laten lezen, hen het onderscheid leren smaken tussen 'lectuur' en 'literatuur', hun de liefde voor het zogenaamde 'betere' boek bij te brengen. Maar heel gauw merkte dat ik daar – ondanks mijn enthousiasme en inzet – slechts bij enkele witte raven zou in slagen. Ik heb mijn verwachtingen wat bijgesteld en gezocht naar een methode om mijn leerlingen – of ze nu in het bso, het tso of het aso zaten – vooral leesplezier bij te brengen. Want hiervan ging ik uit: wie geen plezier beleeft aan lezen, zal zeker niet verleid kunnen worden om eens een wat moeilijker boek open te slaan. Toch vond ik het heel belangrijk dat leerlingen tenminste de kans krijgen om van verschillende soorten en genres te proeven. En daarvoor heb ik een methode bedacht die me van pas kwam van het eerste tot en met het vierde jaar. Handig als je de ene interim na de andere hebt in allerlei scholen. Ik wou een manier vinden die gemakkelijk te hanteren is in verschillende onderwijsvormen en voor verschillende leerjaren, en met opdrachten die ik ook gemakkelijk per leerling kon aanpassen. Uiteindelijk kwam het volgende uit de bus.

Goele Van Roy

LEZEN MET ASO EN TSO

EEN BEZOEK AAN DE (SCHOOL)BIBLIOTHEEK: KIES HET BOEK HELEMAAL ZELF

In het begin van het schooljaar brachten we een bezoek aan de schoolbibliotheek. De leerlingen mochten naar hartelust rondsnuffelen, elkaar helpen zoeken naar interessante boeken, babbelen over de boeken... Maar de hoofdpodracht was: *Zoek een boek dat je aanstaat en dat je zou willen lezen*. Ik legde geen beperkingen op. Alle genres kwamen in aanmerking. Ook strips en non-fictie. Want soms zijn deze boeken de enige middelen om bepaalde leerlingen letters te doen vreten. En al ben ik zelf geen stripliefhebber, ik besef maar al te goed dat we zo'n typisch Belgische uitvinding niet mogen doodzwijgen. Voor bibliotheekschuw leerlingen zijn strips bovendien de boeken bij uitstek die hen wat op hun gemak stellen in een bib.

Na een half uur stellen de leerlingen het door hen gekozen boek aan elkaar voor. De bedoeling is dat ze vooral vertellen wat de motivatie was om net dat boek eruit te kiezen. De boeken werden om uiteenlopende redenen gekozen. In de eerste plaats was de eerste indruk belangrijk: de omslag was aantrekkelijk, er stonden al dan niet illustraties in en het aantal pagina's kon een rol spelen: *"Ik lees niet graag, dus heb ik het dunste genomen dat ik vond"* of *"Ik moet altijd dikke boeken hebben anders heb ik ze 's avonds alweer uit"*. Ook de invloed van anderen speelde een rol: boeken werden gekozen omdat ze waren aangeraden door vrienden met dezelfde interesses, of afgeraden door leerkrachten *'die toch geen smaak hebben'*.

Maar ook inhoudelijke argumenten konden overtuigen: sommige leerlingen werden

overtuigd door de korte inhoud en andere werden aangesproken door het onderwerp. Voor enkelingen was de titel al voldoende. En een aantal leerlingen wilde het boek nog eens voor de tweede of derde of ... tiende keer lezen. Ten slotte was ook de auteur niet onbelangrijk. Heel wat leerlingen hadden van een schrijver al wat gelezen en dat had naar meer gesmaakt. Of ze hadden ervan gehoord, en soms was een leuke foto of de toelichting op de achterflap voldoende om hen over de streep te trekken. Populair zijn van het eerste tot het vierde jaar Marc de Bel en Patrick Lagrou, maar ook Thea Beckman en Jan Terlouw blijken nog altijd niets aan populariteit te hebben ingeboet.

Als er tijd over is, kan er aan de 'boekenvoorstelling' een vervollgesprek geknoopt worden over redenen waarom je een boek nooit zou willen lezen, of de leerkracht kan vragen hoe moeilijk/gemakkelijk het was om juist één boek uit te kiezen. Het is ook een ideale gelegenheid om de leerlingen uit te horen over hun leesgewoonten: gaan ze vaak naar een bibliotheek? Hoeveel lezen ze? Welke boeken? Wordt er thuis ook door anderen gelezen? Zijn strips populair?

EEN BOEKENLIJST: KIES HET BOEK UIT EEN BEPERKTER AANBOD

Het nadeel bij de boekenkeuze uit een bibliotheekaanbod is dat je als leerkracht onmogelijk alles kan hebben gelezen. Daarom werkte ik vanaf het tweede semester met een boekenlijst. Hierop stonden een vijftigtal boeken waarvan ik de meeste had gelezen. De andere zou ik zeker lezen wanneer de leerlingen die boeken uit de lijst zouden pikken. De opdracht was een bepaald aantal boeken te lezen en enkele opdrachten bij die boeken te maken. Dit konden de volgende opdrachten zijn:

OPDRACHT 1

Beschrijf het fragment dat je het meest aanstond. Leg uit wat je erin aanspreekt.

Dit was wellicht de meest traditionele opdracht en ze had het minst succes. Ze werd het minst vaak gekozen en met weinig oorspronkelijkheid uitgewerkt. Behalve deze ene: *"Ik heb Mansoor, of hoe we Stina bijna doodkregen van Bart Moeyaert gelezen omdat ik een hekel aan lezen heb en het toch maar zo'n dun boekje is (32 bladzijden). De tekening op de kaft vond ik kinderachtig, dus dacht ik dat het wel een gemakkelijk boek zou zijn. Het mooiste is het slot: het is de eerste keer dat ik tranen in mijn ogen kreeg van een boek. En nu weet ik dat een dun boek niet altijd kinderachtig is. Het is eigenlijk een heel serieus boek, over hoe wreed kinderen voor elkaar kunnen zijn. Gelukkig liep het goed af."*

Meer succes had de tweede opdracht.

OPDRACHT 2

Zoek minstens vijf gedichten, foto's of schilderijen waarvan je vindt dat ze bij het boek passen, en leg uit waarom ze volgens jou er bij passen.

Bij deze opdracht was ik bang dat de leerlingen er zich gemakkelijk vanaf gingen maken. Bij een liefdesroman verwachtte ik wat zeemzoeterige plaatjes en gedichtjes, bij een oorlogsroman wat krantenfoto's, of voor de hand liggende encyclopedieartikelen, maar niets was minder waar. Vaak gaven de illustraties en gedichten heel treffend de sfeer van het boek weer. Enkelingen – vooral jongens – gingen op internet zoeken en kwamen terug met bladzijden vol achtergrondinformatie. Die was niet zomaar geknipt en geplakt van het net gehaald, maar goed bewerkt tot leesbare teksten. Vooral boeken over drugsgebruik, kindermishandeling, homoseksualiteit en andere religies scoorden daar goed. Ver-

halen die zich afspeelden in andere continenten werden voorzien van o.a. landkaarten en een beknopte geschiedenis van het land. Soms durfde een leerling zelf al wat verzen op papier te zetten. Bijvoorbeeld na het lezen van *Met mij gaat alles goed* van Jan Simoen. In dit boek volgt de lezer de briefwisseling tussen twee broers. De ene heeft aids en sterft ten slotte. Eén leerling had zelf twee jaar voordien haar broer verloren, en in plaats van gedichten of foto's te zoeken, schreef ze zelf (overigens goede) gedichten over de verwerking van dat verlies.

Sommige opdrachten bleken perfect bij bepaalde boeken te passen. Zoals:

OPDRACHT 3

Kies een fragment van ongeveer één bladzijde lang en herschrijf het vanuit een ander vertelstandpunt.

Deze vraag was geknipt voor Zoë zwijgt van Marita De Sterck. Het is geschreven vanuit het standpunt van een pubermeisje. Ze kwam veel te laat thuis van een fuif en moet haar vader uitleggen hoe dat kwam. Het hele boek is één dialoog met haar vader, en ondertussen lees je de gedachten van Zoë. Een reactie van een leerling: *"Ik begon aan deze opdracht omdat het me heel gemakkelijk leek. Overal waar staat vader zei wou ik dat vervangen door ik zei. Maar zo simpel was het niet. Want nu kon ik ook niet de gedachten van Zoë opschrijven, want de vader kende die niet. Nu moest ik opschrijven wat die vader dacht. En toen ging ik het verhaal van de andere kant bekijken, en toen vond ik die vader al een stuk minder streng."* Uit de manier waarop de leerlingen in de huid van de vader kropen en dezelfde dialoog herhaalden, maar dan becommentarieerd met zijn gedachten, valt perfect af te leiden of de leerlingen het verhaal en de sfeer erin doorhebben. Bij het nalezen ervan

begreep ik pas dat je enkel door deze opdracht te evalueren weet wie het boek volledig las, wie enkel die bewuste pagina las, wie een 'gemakkelijke' en wie een 'moeilijke' lezer is.

OPDRACHT 4

Kies één personage uit het boek en probeer het personage te vergelijken met iemand die je echt kent. Leg uit wat de verschillen en de gelijkenissen zijn in uiterlijk, karakter en de dingen die hij/zij meegemaakt hebben.

Deze opdracht werd in het technisch onderwijs minder vaak gekozen dan in het aso. Het leek me niet echt een moeilijke opdracht, maar blijkbaar halen de leerlingen hun neus op voor het denk- en schrijfwerk.

EVALUATIE VAN HET LEZEN

Hoe evalueer je leesplezier? De enige die dit kan, is de leerling zelf. Eigenlijk was dit nog een laatste opdracht voor de leerlingen op het einde van het schooljaar:

OPDRACHT

Schrijf neer aan welke boeken je plezier beleefde en waarom. Wat stond je leesplezier in de weg?

Echt veel originele en geïnspireerde antwoorden kwamen hier niet op. Toch wil ik dit eruit lichten: "Ik had niet meer het gevoel dat ik een boek MOEST lezen doordat de keuze zo groot was. Als iets me niet aanstond in de bib of op de boekenlijst, was er altijd wel een ander boek waarvan ik niet verwachtte dat we zoiets op school zouden mogen lezen." Een ander: "Het leuke aan het lezen was dat we een boek ook slecht mochten vinden, of saai of kinderachtig. De opdracht om teksten of foto's te zoeken bij een boek heeft me nog een ander boek doen lezen dat ik op mijn zoektocht tegenkwam en over hetzelfde onderwerp ging."

En hoe evalueer je als leerkracht die 'punten' moet geven? Dat heb ik vooral gedaan op basis van de moeite die de leerlingen zich getroostten om hun opdrachten te maken, en de redelijkheid van de argumenten die ze aandroegen in hun evaluatieopdracht. Niet gemakkelijk, maar het lukt.

LEZEN MET BSO – IN DE BIB

Lezen met bso-leerlingen vraagt uiteraard een andere aanpak. De groep is veel heterogener: sommige leerlingen verslinden boeken met hopen, anderen krijgen hoofdpijn als ze het woord 'lezen' moeten uitspreken. Daarom wou ik voor die leerlingen de drempel zo laag mogelijk houden. Ik heb dat op twee manieren aangepakt.

DE KLASSIEKE OPLOSSING

De eerste aanpak verschilt nauwelijks van het bibliotheekbezoek dat ik hierboven beschreven heb. Enkel wanneer de leerlingen vertellen waarom ze een bepaald boek kozen, heb ik ze wat op weg geholpen met een zogenaamde 'leeskaart'. In het begin van het schooljaar krijgt elke leerling drie van die kaarten: een A4'tje met recto verso enkele vraagjes. De voorkant wordt ingevuld vóór het boek gelezen wordt. Maar inhoudelijk verschilt die kaart niet van de babbelronde in de andere klassen. De leerlingen moeten aanduiden of opschrijven waarom ze een boek kozen (zie bijlage: leeskaart 1). De suggesties zetten hen op weg om bepaalde boeken te kiezen.

Zo waren er leerlingen die me kwamen vertellen dat ze er nog nooit aan gedacht hadden dat een leerkracht het niet erg zou vinden dat ze een dun boek kozen, of dat ze eens een boek konden zoeken van een

auteur waar ze ooit over gehoord hadden. De suggesties op de kaart maken het voor de leerlingen met minder improvisatietalent gemakkelijker om daarna mondeling uit te leggen waarom hun keuze op net dat ene boek viel. Mijn ervaring is dat bso-leerlingen op enkele minuten een boek hebben gevonden, veel vlugger dan andere leerlingen. Er blijft dus na de babbelronde nog een stuk lestijd over. De opdracht kan dan luiden: *Zoek een plekje in de bib waar je graag zit en begin maar te lezen. Wie nog wat wil snuffelen tussen de boeken kan dat in stilte doen.*

DE KLASSIKALE OPLOSSING

De andere aanpak is noodgedwongen gegroeid toen ik les gaf in het derde jaar Verzorging, een klas met een 25-tal leerlingen, in een school waar de bibliotheek bestond uit een volle boekenplank van zowat drie meter lengte. De gemeentelijke bibliotheek lag niet echt bij de deur. Er werd van mij dus wat creativiteit verwacht. Gedwongen door een lesrooster zonder paralleluren heb ik een leesproject bedacht dat vooral heel wat inzet van de leerlingen vroeg, maar dat achteraf gezien zijn vruchten afwierp.

Het plan

Het liefst van al had ik in deze school een grotere bibliotheek gehad. Maar zoiets heb je niet in de hand. Een klasbibliotheek was een alternatief, maar ook daarvoor was geen geld, zeker omdat de andere klassen niet achter zouden willen blijven. Ik wou dus zelf voor een klasbibliotheek zorgen. Na een rondvraag bij de leerlingen bleek dat iedereen thuis wel één of ander boek had dat hij/zij aan klasgenootjes wou aanbevelen. Als ik verder vroeg, bleek ook iedereen bereid dat boek een aantal maanden ter beschikking van een eigen klasbibliotheek

te stellen. Elke leerling kreeg de opdracht thuis één boek uit te zoeken en op een boekenkaart (1) in enkele woorden uit te leggen waarover het boek gaat, (2) aan te duiden waarom het een goed boek is en (3) op te schrijven wie uit de klas het waarschijnlijk graag zou lezen (zie leeskaart 2 als bijlage).

Het materiaal

Voor de bib was ook wat materiaal nodig: een kast die op slot kon omdat er ook andere klassen in het lokaal les hebben, en een reglement.

Het reglement

Het bibliotheekreglement werd helemaal door de leerlingen opgesteld tijdens een klasgesprek. Er ging een les aan vooraf waarin duidelijk werd hoe een klasgesprek gevoerd moet worden: luisteren naar elkaar, elkaar laten uitspreken, een moderator aanduiden, niet roepen, duidelijk spreken, bij de zaak blijven,... kortom: de klassieke ingrediënten. In die voorbereidende les werden ook de agendapunten van de 'reglement-vergadering' bepaald:

- wie is bibliothecaris: leerlingen of leerkracht, één leerling of meerdere leerlingen afwisselend?
- hoe lang mag je bibliothecaris zijn: het hele jaar, om de week wisselen van wacht...?
- hoe worden de boeken geïnventariseerd?
- hoe lang mag je een boek uitleenen?
- hoe wordt dat geregistreerd?
- welke boete krijg je als je je boek te laat terugbrengt: geldboete, andere boete?
- wat doen we met die boete als het om een geldboete gaat?
- wat gebeurt er als je een boek verliest of beschadigt?
- wanneer mag je boeken uitleenen: op het einde van elke les, tijdens de speeltijd,

één maal per week?

- hoeveel mag je er uitlenen in één keer?
- kan je boeken reserveren?
- ...

De les waarin het reglement werd opgesteld, duurde uiteindelijk een hele les. Het zelf bezig zijn met de organisatie van de klasbibliotheek maakte dat de leerlingen heel enthousiast werden over 'hun' bibliotheek en 'hun' boeken. Ze kwamen ook nog met leuke ideeën: de boekenfiche die ze vooraf invulden, werd bewaard in een map in de bibliotheekkast. Zo was het gemakkelijker om een boek te kiezen. Ook stelden de leerlingen voor om maandelijks een 'leesclubvergadering' te houden. Op dat moment wilden ze elkaar vertellen over de boeken die ze hadden gelezen. Verder maakten de leerlingen een lijst met de boeken en hun eigenaars, om zo achteraf geen onduidelijkheid te hebben van wie welk boek nu was. In een volgende les stelden de leerlingen elkaar hun boek voor aan de hand van de kaart die ze hadden ingevuld, de kast werd gevuld en de bibliotheek werd geopend verklaard. Het uitlenen en lezen kon beginnen.

Het lezen

Mijn eerste bedoeling was om tweeweekelijks een half uurtje vrij te maken om de leerlingen te laten lezen. Maar heel vlug kwamen de leerlingen met de vraag of ze op het einde van opdrachten of werkjes in andere lessen Nederlands – terwijl ze anders stil moesten wachten tot de anderen klaar waren met hun werk – ook niet hun boek uit de bank mochten halen en verder konden lezen. Leerlingen die niet graag lezen, moeilijk meekonden of door afwezigheid hier en daar wat les gemist hadden, vroegen tijdens het tweeweekelijks leeshalfuurtje soms extra oefeningen van de leerstof. Op die manier werd de leesles geen opgelegd nummertje

en bleef het leesplezier primeren.

Evaluatie van het lezen

Hoe moet je leesplezier evalueren? Traditionele boekbesprekingen bederven alle plezier, en in beroepsklassen is daar al helemaal geen beginnen aan. Toch vond ik het niet juist om van het boeken lezen iets totaal vrijblijvends te maken. Ik greep weer naar een invulblad dat per boek moest ingevuld worden (zie leeskaart 3 als bijlage). Daarin liet ik verschillende elementen aan bod komen: de inhoud, de personages, het vertelperspectief... En er was ook ruimte voor een kritische noot in de vraag wat je de auteur zou zeggen als je hem eens zou tegenkomen. Omdat de leerlingen ervan uitgaan dat zo'n situatie zich toch niet zal voordoen, durven ze soms stoutmoedige suggesties doen. In hun commentaren lees je dan kritiek die ze in een normale boekbespreking nooit zouden neerpennen. Enkele voorbeelden:

"Waarom doet de auteur alsof elke jongere met een probleem drugs neemt? Hij doet dat alleen omdat hij weet dat een boek over drugs graag wordt gelezen. Hij wil gewoon opvallen. Hij snapt niet dat ik misschien ook graag probleemboeken lees over minder opvallende problemen..."

Over *Blote handen* van Bart Moeyaert: *"Ik vind het boek eigenlijk wel mooi, maar ik snap niet waarom de schrijver het zo moeilijk maakt. Ik had niet vlug door dat Elmer dood was. Ik vond dat wel triestig, maar ik denk dat slimmere kinderen of volwassenen dit boek liever lezen. Want de schrijver maakt alles zo moeilijk. Zo staat er nooit in wanneer Ward bang is of verdriet heeft, je moet dat zelf raden. En dat is niet gemakkelijk als je niet veel leest. Ik lees liever een boek waarin staat of ze wel of niet blij zijn."*

Over *Voor Paulien* van Paul Kustermans: *"De schrijver heeft het heel spannend gemaakt. Maar soms weet ik toch niet goed hoe zo'n steenkoolmijn eruit ziet. Ik had liever dat er foto's of tekeningen in het boek stonden, dan had ik beter kunnen volgen."*

Het schooljaar werd in deze klas afgesloten met een uur 'bibliotheekverslag': iedere leerling die wou, mocht de klas vertellen wat hij of zei het liefst gelezen had. Er werden druk plannen gemaakt om de boeken – die ze weer mee naar huis namen – onderling uit te wisselen.

TEN SLOTTE

Wat heb ikzelf onthouden van die experimenten? Dat ik er vooral mee verder wil gaan. Dat elke leerling en elke klasgroep anders is, en dat voor iedereen een andere aanpak de beste is. Maar ja, tussen droom en daad... Ik denk dat vooral deze twee dingen belangrijk zijn om toch wat aan die ambitie tegemoet te komen: (1) de leerlingen een groot aanbod boeken geven, ze weinig beperken wat genres, schrijvers... betreft en (2) de leerlingen het gevoel geven dat ze zelf veel in handen hebben: in de beroepsklas was dat de bibliotheek die ze

zelf runden, in de andere klassen de opdrachten die ze naar eigen goeddunken uitkozen en naar eigen inzicht uitwerkten.

De mooiste complimenten die ik van mijn leerlingen kreeg, waren deze: *"Ik zou het jaar willen dubbelen om nog eens bibliothe-caris te mogen zijn."* en *"Ik was blij want ik had al drie boekbesprekingen van 'Voorbij de regenboog' (Paul Kustermans) gevonden op internet, maar toen moesten we ineens geen boekbespreking maken. Toen ben ik maar vanalles gaan opzoeken over de personen in het boek (Breughel, Rubens, Dodoens). Dat was zo tof dat ik nog veel meer historische romans wil lezen."*

Zelf merkte ik dat ik voor het lezen van non-fictie in het beroepsonderwijs weinig opdrachten had. Iets om aan te werken volgend jaar, dacht ik. Maar het jaar daarop gaf ik les aan een school waar de leerlingen in alle klassen dezelfde traditionele boekbesprekingsopdrachten kregen, waar me vlug werd duidelijk gemaakt dat ik maar 'gewoon zoals de andere leerkrachten Nederlands' moest lesgeven, en waar de leerlingen met veel tegenzin boekbesprekingen op internet leerden zoeken, vaak zonder hun boeken te lezen. Ik ben benieuwd waar ik in september terechtkom...

Goele Van Roy
Paul Delvauxwijk 1 bus 2
3000 Leuven
goele.vanroy@pi.be

BIJLAGE: Leeskaarten

LEESKAART 1

NAAM: KLAS:

Invullen vóór je het boek leest!

Titel van het boek:

Schrijver:

Waarom koos je dit boek? Zet een kruisje bij de juiste reden! Je mag natuurlijk meer dan één reden geven.

Ik las dit boek omdat

- ☐ de omslag mooi of tof is
- ☐ er illustraties instaan
- ☐ er geen illustraties instaan
- ☐ het een dik boek is
- ☐ het een dun boek is
- ☐ iemand me dit heeft aangeraden
- ☐ iemand me dit boek heeft afgeraden
- ☐ de korte inhoud me nieuwsgierig maakt
- ☐ het onderwerp me aanspreekt
- ☐ ik het boek al gelezen heb en het nog eens wil lezen
- ☐ ik al iets van de auteur las en er meer van wil lezen
- ☐ om een andere reden:

.....

LEESKAART 2

Voor de klasbibliotheek

Titel van het boek:

Het boek werd meegebracht door

1 Hierover gaat het boek:

2 Het boek is ... (Zet een kruisje in de juiste kolom.)

	HEEL ERG	NOGAL/SOMS	HELEMAAL NIET
spannend			
grappig			
droevig			
romantisch			
avontuurlijk			
leerrijk			
moeilijk			
gemakkelijk			
vrolijk			
afwisselend			

3 Wie gaat het boek graag lezen?

Schrap wat niet past: jongens – meisjes – jongens en meisjes

Vul in: leerlingen die van houden.

Vul hier de namen in van klasgenoten die volgens jou het boek graag gaan lezen.

.....

LEESKAART 3

NAAM: KLAS:

Invullen nadat je het boek hebt gelezen!

Titel van het boek:

Schrijver:

1 Waarover gaat het boek?

.....

.....

.....

2 Het boek is ... (Zet een kruisje in de juiste kolom.)

	HEEL ERG	NOGAL/SOMS	HELEMAAL NIET
spannend			
grappig			
droevig			
romantisch			
avontuurlijk			
leerrijk			
moeilijk			
gemakkelijk			
vrolijk			
vervelend			
saai			
afwisselend			

- 3 Mijn lievelingspersonage is: omdat
.....
.....
- 4 Het personage waar ik helemaal niet van houd, is:
omdat
.....
.....
- 5 Het verhaal wordt verteld door ... (*Schrap wat niet juist is.*)
telkens iemand anders uit het boek – steeds dezelfde persoon uit het boek –
steeds dezelfde persoon die niet deelneemt aan het verhaal (de schrijver dus)
- 6 Hoe lang heb je erover gedaan om het boek te lezen?
Hoe lang duurt het verhaal in het boek?
Zijn er sprongen in de tijd? Wanneer?
.....
Zijn er flashbacks?..... Wanneer?
.....
- 7 Welk fragment heb je **het liefst** gelezen?
.....
Waarom?.....
.....
- 8 Vind je dat **de titel** bij het boek past?
☐ Ja, want
.....
☐ Nee, een betere titel zou zijn:

- 9 Als je de schrijver zou tegenkomen, wat zou je hem dan zeggen? Je mag **positieve en negatieve opmerkingen** maken.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Dit boek krijgt van mij:

.... / 10